

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ІСПИТ НА СУБ'ЄКТНІСТЬ

Психологічна наука, рефлексуючи зазвичай, або під тиском несприятливих умов, час від часу бідкається з приводу кризи, що її охопила. Закономірною реакцією на такого роду “кризову” самооцінку є зростання інтересу до ключових теоретико-методологічних питань, що виявляється, зокрема, у спробі вчергове переосмислити душевно-духовну природу людини. При цьому загострюється індивідуальна чутливість професійних психологів до “вічних проблем” зв'язку фізичного і психічного, тілесного і душевного, мозку і психіки, несвідомого і свідомого, внутрішнього і зовнішнього, біологічного і соціального, індивідуального і суспільного тощо. Натомість у середовищі вчених набувають інтенсивності процеси теоретико-методологічного позиціонування та групування.

Сьогодні таким рубіконом-приводом для саморозрізнення і протистояння у вітчизняній психології стала проблема людини як суб'єкта власного життя і, зокрема, життя психічного [1]. З одного боку, значна частина наукових досліджень не обходиться без компліменту на адресу суб'єктного підходу. Чимало з них виконано в напрямі його подальшої розробки. З другого боку, зростає активність тих, хто не визнає (або визнає лише на словах) суб'єктну парадигму, тяжіючи, по суті, до об'єктних визначень людського життя або до врівноваження суб'єктного та об'єктного моментів під час з'ясування його детермінацій. Щоправда, нині серед вітчизняних психологів можна спостерігати й інші форми кризових реакцій. Так, зневірившись у можливості сутнісної суб'єктної самоактуалізації або ж не витримавши іспиту в боротьбі з “переживанням, у якому душа вдосконалюється”, одні з них обстоюють тезу про безболісний спосіб існування як вищу цінність і пов'язують суб'єктність зі спроможністю вправно обминати гострі життєві кути, тобто “не брати дурного в голову, а важкого в руки”. Інші, розуміючи, що “свобода від” – це ще не справжня свобода, пропонують людині виявляти свої суб'єктні нахили за дещо полегшеною в сутнісному розумінні, але більш надійною і реалістичною програмою, невиконання якої не викличе переживання неавтентичності буття або ж почуття неповноцінності. Тобто можна говорити ще й про різну сутнісну репрезентативність симпатій вітчизняних психологів до суб'єктної парадигми. І навряд чи варто тут спрощувати ситуацію. Адже, як виявляється, досить важко

навіть професійним дослідникам душі визнати, що найсуттєвішою для кожного емпіричного Я (а не тільки для “людини взагалі”) є можливість трансценденції з об’єктності в суб’єктність.

Отже, є підстави вважати, що поступове подолання кризових явищ, які існують сьогодні в нашій психології, і насамперед кризи теоретико-методологічного самовизначення (запозиченість, еклектичність, усеїдність, компромісність), може відбутися за умови досягнення порозуміння між вітчизняними психологами саме в питанні про сутність людського життя, людської психіки та її істотні відмінності від інших форм і рівнів буття суцього.

* * *

Зростання науково-психологічного інтересу до онтологічних проблем узагалі та до проблеми сутності людського буття однієї людини зокрема зумовлено, слід гадати, з одного боку, логікою розвитку вітчизняної психології, яка довгий час і досить плідно відробляла на здетерміновану ззовні “людину взагалі”, а з другого – замовленням практики життя на герменевтичні моделі самодостатнього індивідуального існування людини у світі, що сьогодні дедалі менше й менше відповідає ідеалам колективізму–комунізму, як його уявляли собі вболівальники діалектичного та історичного матеріалізму.

Наукові дискусії щодо детермінант формування, функціонування та розвитку психіки людини завершуються переважно “мудрим вердиктом”, згідно з яким суб’єктне та об’єктне в людському житті рівною мірою визначають його якості і прояви. Однак чомусь дуже скоро після таких примирювальних дискусій у кулуарах або наодинці вчені-психологи знову й знову намагаються порушити цю рівновагу. І невдовзі на місці єдиної теоретико-методологічної позиції виникає кілька різних і навіть протилежних.

Перша позиція: “Світ – субстанція, я – акциденція”.

Не можна жити в суспільстві і бути вільним від суспільства. Людина стає людиною лише завдяки соціалізуючому впливу з боку суспільства, завдяки навчанню, вихованню тощо. Сутність людини, як сказав класик, не є абстракт, притаманний окремому індивідові. А отже, вона, ця сутність, із самого початку міститься за межами простору індивідуального буття, тобто в соціумі, і завдання полягає в тому, щоб цю зовні існуючу сутність зробити внутрішнім здобутком конкретної емпіричної істоти. Лише після цього її можна буде величати людиною у справжньому розумінні цього слова. Щоб пом’якшити враження від такого досить жорсткого об’єктного детермінізму, апологети означеного підходу (там де потрібно) замість слова “людина” підставляють

слово “особистість”. Мовляв, людина із самого початку є людиною, але не особистістю, “особистістю не народжуються, а стають”. На питання про те, що ж залишається в людині власне людського, якщо від неї відтяти не її кров, бороду і таке інше, а її соціальні, особистісні, тобто істотні, якості, захисники об’єктної парадигми дають відповідь, яка хоч і дещо бентежить, але є гранично зрозумілою: залишаються її біологічна немічність, непристосованість, непридатність до самостійного існування, абсолютна залежність від зовнішніх умов і тих, хто володіє способами й знаряддями людського життя, хто визначає його умови.

Більш обережні й кмітливі теоретики-методологи з цього табору зазначають, що новонароджений ще не є насправді людиною, проте має для цього відповідні потенції. Але якщо спробувати з’ясувати, що ж то за потенції, то врешті-решт виявляється, що це не що інше, як природжена здатність підпорядковувати індивідуальне – загальному, внутрішнє – зовнішньому, як повна відкритість і готовність засвоїти все, що йде зі знаком “соціальне”, “суспільне”, “спільне”, “загальне”, “колективне” тощо. Примітною тут є також інтерпретація самого акту засвоєння культурно-історичного продукту. Чи то різні агенти соціалізації (батьки, вчителі, ЗМІ) наповнюють ним сутнісну порожнечу дитини, не питаючи її бажання, чи сама дитина з власної ініціативи інтеріоризує цей “продукт”. Тут, кажуть поборники об’єктного підходу в психології, усе залежить від технології: у принципі можна так організувати процес “культивації”, що дитина слухняно робитиме все, що їй скажуть дорослі, та ще й матиме від цього задоволення. А коли щось не так, то в соціуму, який вважає, що “нам нічого чекати милості від природи!”, завжди є в резерві: “не можеш – навчимо, не хочеш – примусимо!”.

Проте, зважаючи на відоме застереження “не впадати в крайнощі”, представники позиції, що розглядається, усе ж наважуються на своєрідну теоретико-методологічну поступку і включають в обіг такий психолого-економічний поняттєвий конструкт, як “привласнення власної сутності”.

І наче все нічого, окрім зовні простої проблеми онтологічного статусу того суцього, яке здатне привласнювати власну сутність. Хто воно – те, що привласнює? Яке воно? Звідки в нього такі інтенція і потенція? Адже воно, як мінімум, повинно із самого початку нести в собі знання того, що для нього є суттєвим, а що – ні. Повинно хотіти цим суттєвим заповнити в собі свою сутнісну порожнечу. Крім того, воно мусить володіти способами привласнення цієї своєї сутності. Звідки ж беруться і що являють собою ці внутрішні умови, ці знання людиною своєї сутності, мотиви її привласнення і відповідні здатності? Коли питання ставляться отак, руба, симпатично об’єктного підходу або

войовничо повстають проти ідеалістів та релігійників, або починають “переходити на особистості”...

Друга позиція: “Я – субстанція, світ – акциденція”.

Світ є проєкція мого розуму, моєї уяви, моїх почуттів. Скільки людей, стільки й світів, стільки ж образів світу. Кожний сам будує свій Всесвіт. Я – центр Всесвіту. Я – “усередині буття”. Декого, особливо з кола прибічників першої позиції, може дивувати такий безмежний егоцентризм. Проте, як виявляється, досить легко наклеїти ярлик соліпсизму поборникам такої позиції, але досить складно аргументовано довести, що світ існує поза моїм Я, що він існує об’єктивно, а не є лише продуктом моєї уяви чи фантазії. А й справді, чи не народжується і чи не вмирає світ разом зі мною і з моїм Я?

Ортодоксальні прихильники другої позиції не шукають сутності де-небудь за межами індивідуального Я. Дитина, на їхню думку, із самого початку є людиною за своєю суттю і ніким іншим вона не може стати в принципі. Лише в тому, щоб бути людиною, її свобода обмежена необхідністю. Більш стримано налаштовані апологети субстанціальності можуть додати, що людина в принципі не обирає місця й часу свого приходу у світ і (як правило) прощання з ним, не обирає своєї статі, своїх батьків, родинного кола тощо. Проте ці характеристики вони не вважають за настільки суттєві, щоб поступитися своїми канонами.

Але чи може тут бути якийсь виняток із правил? Схоже, що може, але за певних умов. Так, оскільки у світі, який є продуктом моєї психічної, душевно-духовної життєвої активності, усе залежить від мене, то від мене залежить і те, щоб надати (чи не надавати) цьому моему світові певної незалежності, автономності, самодостатності, права на самотворення, саморозвиток тощо. Адже якщо я і створене мною утворюють загалом мій життєвий світ, то сенс мого буття, мій буттєвий інтерес суттєво залежать від природи тих сущих, яких я створюю для себе і з якими я взаємодіятиму. Не може бути і відчувати себе вільним Я, що творить із себе неволю, нехай і усвідомлену, але необхідність, наприклад, у вигляді владно-підвладних стосунків тощо. Я є онтично зацікавленим мати у своєму світі, у своєму довкіллі тільки вільні створіння, у процесі творення яких та у взаємодії з якими я тільки й зможу досягти вершин особистої свободи та особистісного розвитку. Я сам є відповідальним за світ, у якому живу, за оточення, у якому перебуваю, за себе і своє життя. Я завжди маю можливість кардинально змінити свій життєвий світ, в крайньому разі знищити його, знищивши себе. Отже, якщо життя людини підвладне їй, то й світ підвладний їй. Щоправда, існує й інша діалектика: “Людина переживає себе як істоту,

що володіє світом, до якого вона належить” [2], що не дає змоги обмежитися двома розглянутими позиціями.

За цікаву ілюстрацію цих двох позицій може правити те, як Х.Ортега-і-Гасет відрізняє “німецьку душу” від “полуденної”. “Коли душа німця пробуджується до інтелектуальної ясності, то усвідомлює свою самотність у світі. Індивід перебуває немов замкнений у собі самому, безпосередньо не контактуючи з рештою світу... Для нього існує з очевидністю тільки його власне Я; довкола нього він сприймає щонайбільше глухий космічний гомін, мов шум прибою в острівних скелях.

Натомість південець пробуджується звичайно на гомінкому майдані... Ще до остаточного усвідомлення свого Я перед ним постають ти і він, решта людей, дерево, море, зоря. Самотність для нього ніколи не буде спонтанним почуттям; якщо він хоче її осягти, то мусить виробити її, звоювати, але його відокремленість завжди буде штучною і нетривкою” [3].

Отже, слід думати, що дві розглянуті позиції не є фікцією, а мають під собою реальний ґрунт. Хоча типологічні “замальовки з природи” Х.Ортеги-і-Гасета, на наш погляд, залишають простір для дискусії і, зокрема, спонукають до з’ясування можливості існування третьої позиції.

Третя позиція: “Я – субстанція і світ – субстанція”.

Я і світ – сумірні суцї. Кожне суще визнається субстанцією-суб’єктом, бо має власну, тільки йому притаманну природу існування і логіку саморозвитку, тобто свою власну сутність – те, що надає йому ознак дійсного, реального, а також істотного і відмінного від усього іншого.

Саме тут варто уточнити, що вважати за субстанцію, а що за акциденцію, якими сутнісними ознаками наділяти істоту, аби вона задовольняла визначення суб’єктності. Адже якщо вважати за суб’єкта кожну “окремість”, яка може викликати певну подію, то під таке визначення підпадуть не тільки люди, але й різні сили природи, різні “збіги обставин”, наприклад той айсберг, від зіткнення з яким загинув “Титанік”, або течія, яка винесла цей айсберг на судно. Тобто не кожна причинність корелює із субстанціальністю та суб’єктністю. Світ суцих, з огляду на різні онтологічні підходи, поділяється на: те, що творить із себе реальність, але саме не є утвореним (Природа, Всесвіт, Матерія, Дійсність, Бог); те, що є створеним і водночас здатним більш чи менш цілеспрямовано, свідомо відтворювати і творити як себе, так і інших (подібні і якісно нові світи) за власними авторськими проектами (Людина); те, що є створеним і лише відтворює себе в іншому, не створюючи нічого принципово нового (Тварина, Рослина); те, що є природним створінням, яке взагалі нічого не творить і може виступати

лише умовою або знярядям у ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків (нежива Природа). Про субстанцію-суб'єкт можна говорити в широкому філософському плані, а можна – у вузькому, зокрема психологічному. Так, і людина, і тварина можуть визнаватися суб'єктами свого психічного життя, але в якісно різному значенні. Тварина – як носій і відтворювач, людина – як носій, відтворювач і творець.

Між двома сущими, що визнаються суб'єктами, можуть і власне повинні розгортатися “суб'єкт–суб'єктні” відносини або стосунки (Б.Ломов). При цьому серед них можна виокремлювати рівноцінні суб'єктні пари (людина–людина, дитина–дитина, тварина–тварина, рослина–рослина) і нерівноцінні (Всесвіт–людина, Природа–людина, Бог–людина, людина–природа, людина–світ, доросла людина – дитина, людина–тварина, людина–рослина тощо). У другому випадку (нерівноцінності) друга субстанція-суб'єкт може набувати значення акциденції (залежного, похідного, підлеглого, створеного), а може й не набувати, зокрема залежно від того ставлення, яке виявляє перший член цієї пари. Так, саме доросла людина в більшості випадків визначає, чи будуватиметься її взаємодія з дитиною на суб'єкт-суб'єктній основі, чи ставлення до неї буде переважно об'єктним.

Напевно, важко навіть спеціально підготовленим особам утримуватися на рівні суб'єкт–суб'єктних стосунків. Радше це ідеал, до якого щастить підвестися лише обранцям долі або найбільш поміркованим індивідам, яким відкриваються онтологічні формули буття і співбуття: “Моя свобода і суб'єктність закінчуються там, де починається свобода і суб'єктність іншої істоти, іншого суцього, і навпаки”; “Лише у взаємодії з автономним, самодостатнім сущим, яке вільно розвивається за своїми власними законами, я можу сподіватися на свій особистий, вільний, автентичний розвиток”; “Людина (за П.Тилліхом) як повністю розвинена індивідуальна самість неможлива без інших повністю розвинених самостей” [2].

Когось може справді здивувати міркування про можливість взаємодії людини з людиною, яка б виключала об'єктність як таку. Проте справжня, власне суб'єкт–суб'єктна взаємодія, а не її сурогат, у принципі елімінує об'єктні стосунки в їх традиційному розумінні як стосунки вимушеного підпорядкування однієї людини іншій.

Одна справа, коли хтось бере на себе роль субстанції-суб'єкта, перетворюючи мене поза мою волю на об'єкт (засіб, інструмент) своєї життєдіяльності. Інша річ, коли я сам добровільно й свідомо пропоную себе іншому як умову, засіб, середовище його особистісного зростання, самотворення й саморозвитку. Те саме здійснює і він. Отже, замість суб'єкт–об'єктної за своєю суттю ідеї конкуренції, виживання

одних за рахунок інших тут розглядається суб'єкт-суб'єктна модель взаємоопосередкованого саморозвитку, а саме: кожний активно, ініціативно, помірковано, етично і творчо – власне вчинково віддає іншому за максимумом усе те найкраще, що має, і так само вчинково – бере (інтеріоризує) за максимумом усе найкраще від іншого. Тим самим долається об'єктне, акцидентне ставлення до іншого і до себе. Виникає справжня спільність Ми, що розвивається як ціле, у якій кожне Я не підпорядковується іншому та загаломі на основі усвідомлення необхідності (гуртом легше боронитися від лиха), а також не тішиться можливістю самовідчування, самопожертви. Як онтично соціальна істота людина вільно й невимушено обирає можливість дарувати себе собі та іншому й отримувати відповідні дарунки. Я не розчиняється і не губиться в загалі, оскільки воно є *суб'єктом учинку самодарування*. Це його воля і його доля. Учиняючи так, вільно даруючи себе, людина не переживає примусу, не відчуває себе жертвою чи прислужницею її величності необхідності, не шкодує за втраченим і не чекає винагороди. Вона вільна й щаслива тим, що ні себе, ні іншого не мислить об'єктом, засобом, умовою чи фактором, а лише метою життєдіяльності.

* * *

Криза психології і психологічна криза... Чи це проста гра слів, чи за цією “грою” стоїть якась реальна суперечність, реальна проблема?

Психологію творять психологи, кожний із яких має свої життєві настановлення, своє бачення місії людини у світі і по-своєму розуміє ті принципи, керуючись якими людський індивід вирізняє свою онтичну перспективу, реалізує свою власне людську сутність і відстоює свою людську гідність. Саме тому дослідники психічного світу поділяються на “детерміністів” та “індетерміністів”, соціально та індивідуально налаштованих, суб'єктно та об'єктно зорієнтованих, на тих, хто дотримується природничонаукової парадигми в науках про душу, і тих, хто пристав до гуманістичної психології.

Психологія досліджує свій предмет у конкретних історичних умовах, а отже, не може не перейматися духом часу [4]. Той, хто досліджує історію, ідентичний тому, хто її творить (В.Дільтей). Отже, не випадково ортодоксальний радянський психолог у своїх теоретико-методологічних домаганнях досить виразно відрізнявся від колег із розвинених країн “капіталістичного табору”, особливо ж у намаганні довести помилковість їхніх поглядів і ствердити себе як істину в останній інстанції. Така позиція не могла не грішити подвійною мораллю. “Епоха, із якої ми вийшли ціною сьогоднішніх криз і втрат, – перетворення людини на безсловесного виконавця, простий “гвинтик”

супроводжувалася декларацією загального принципу “радянська людина може все”, який постійно навіювався людям”, – зазначає К.Абульханова-Славська [5].

Проте, пам’ятаючи зауваження Дільтея, не слід спрощувати ситуацію. Якщо припустити, що історичний розвиток суспільства переживає фази інтеграції і дезінтеграції, у ньому протягом певного часу можуть панувати відповідні мотивації: соціальна або індивідуальна. Тому не дивно, що в тоталітарному суспільстві психологи отримували соціальне замовлення на обґрунтування моделі людини як засобу соціальних перетворень, а в нинішніх умовах “плюралізму й багатопартійності” зростає запит на розробку моделей її незалежного, самостійного, самоцінного й самодостатнього існування у світі.

Криза сучасної вітчизняної психології, слід гадати, якраз і спричинена загостренням стосунків між гуманістами і сцієнтистами, прихильниками суб’єктного підходу і прибічниками ортодоксальної тоталітарної психології, для якої конкретна людина, з одного боку, “звучала гордо”, а з другого – мислилася акциденцією, об’єктом соціального впливу, містком-трампліном до світлого майбутнього. Чи не тому найбільшій популярності за радянських часів набули праці психологів, присвячені проблемам колективного життя, соціалізації тощо. У філософсько-психологічній літературі на перший план також виходили праці, у яких людина розглядалася переважно в ракурсі структурно-функціональної складової частини (елемента, органа) чогось цілого (групи, класу, суспільства, людства тощо), а не як щось ціле, цілісне й самодостатнє. Власне тому здатність до самозречення, самопожертви, самовідчуження підносилася на рівень найвищих чеснот та ідеалів індивідуального буття. Досить пригадати “фантазмагорію” Е.Ільєнкова – одного з найвідоміших ідеологів радянської психології, що змальовує перспективу людства як подвиг самопожертви космічного масштабу: коли Сонце почне згасати, людство, яке нагромадить на той час високий моральний і науково-технічний потенціал, запалить нове Сонце, але саме добровільно згорить у цьому відроджувальному космічному багатті (див. [6]).

Кого ж сьогодні може особливо “шокувати” поширення суб’єктного підходу у вітчизняній психології? Напевно тих, хто за радянських часів відстоював можливість і необхідність формування “нової” людини, здатної підпорядкувати, а якщо потрібно – віддати своє життя за партію та її вождів, тих, хто присвятив себе розробці технологій використання емпіричної людини і людської маси як засобу соціальних перетворень, тобто тих, хто внутрішньо переконаний в об’єктній природі та об’єктній місії конкретної людини у світі. Вони не можуть

не знецінювати одиничного емпіричного людського життя, оскільки для них поняття суб'єкта асоціюється із Всесвітом, людством, ноосферою, масовою свідомістю і колективним несвідомим, що в принципі мало чим відрізняється від уявлень про Абсолютну ідею або Бога. Чи не тому вони намагаються сьогодні знецінити суб'єктний підхід натяками на демонів та гомункулусів [7], виявляючи в такий спосіб своє теоретико-методологічне обурення з приводу права конкретного емпіричного індивіда на самість, індивідуальність та авторство у розв'язанні його нагальних життєвих проблем. Їх нервує все, що заважає ззовні регулювати внутрішній світ людини, маніпулювати її життям у напрямі, потрібному комусь вищому. Їх безумовно дивує, навіщо К.Ф. фон Вайцеккер, один із найвідоміших класиків природознавства ХХ ст., публікує статтю під назвою "Хто є суб'єктом у фізиці?" [8], Ж.Лакан говорить про "звергнення суб'єкта і діалектику бажання в несвідомому у Фрейда" [9], а Х.Томе й Х.Кехеле наважуються критикувати з позицій суб'єктного підходу до людини "теорію об'єктних відношень", що покладена в основу техніки психоаналізу [10].

Інший табір становлять вітчизняні психологи, які насправді сповідують і послідовно розвивають суб'єкт-суб'єктну парадигму в наведеному вище розумінні. У їхній інтерпретації соціальне не є детермінантою індивідуального, суспільне не спричиняє психічного розвитку людини, а є специфічною умовою актуалізації внутрішньо притаманних їй інтенції і потенції до власне людського душевно-духовного життя. Ця певною мірою нова вітчизняна психологія не заперечує того, що соціальне впливає на індивідуальне, що розвиток душевно-духовного світу кожної окремої особи передбачає засвоєння досвіду людства. Проте автором-суб'єктом цього розвитку вона визнає не соціум, а саму людину і не погоджується на гомеостатичні компроміси.

Тут, на наш погляд, не слід змішувати дві суттєві речі. З одного боку, існує історичний факт народження людини як виду, як нового суцього, що має право на самість, автономність і власну логіку саморозвитку. Хто відіграв найголовнішу суб'єктну роль у цьому народженні: Природа, Бог, інша Цивілізація? Була ця людина "законнонародженою" чи стала результатом якихось природних аномалій, продуктом "випадкових зв'язків" чогось із чимось? Про це й сьогодні точаться дискусії. Проте зрозуміло, що виникнення людини як нового способу буття суцього було наслідком дії якихось нелюдських (чи надлюдських) сил і чинників і що колективне несвідоме, масова свідомість чи несвідомість, культура, соціум, людство не могли виникнути раніше за людину як вид, а отже, не могли здетермінувати її прихід у світ. "Питання про те,

що передує подвійності самості і світу, суб'єкта та об'єкта, є питання, яким розум удивляється у власну безодню – безодню, у якій зникають відмінність і походження. І лише прозоріння здатне дати відповідь на це питання”, – мудро зауважує П.Тилліх [2].

Інша річ – народження (становлення й розвиток) окремої людини, яка від самого початку є власне людською, а не напівлюдською чи ще якоюсь там самістю. У ній самій, а не деінде закладено онтичну вимогу і на неї покладено онтичну відповідальність за те, щоб бути і відбутися людиною. Отже, він і тільки він – конкретний, емпіричний, живий людський індивід – є суб'єктом свого життя у всій його багатоманітності, і зокрема життя психічного, душевно-духовного. Батьки, вчителі, вихователі, наставники, усі разом узяті інституту соціалізації не в змозі закласти в дитину інтенцію і потенцію до власне людського існування. Тому їхню роль у становленні й розвитку особистості слід мислити як допоміжну, обслуговуючу, як “обставинно-умовну”, а не “причинно-детермінаційну”. Щоправда, соціальне середовище може не дати людині реалізувати її власне людське призначення. Проте існує чимало прикладів, коли людина ставала людиною всупереч нелюдським умовам і обставинам.

Без сумніву, означені розбіжності в поглядах професійних психологів є надто суттєвими, щоб не викликати в їхніх душах внутрішніх суперечностей і переживань, не провокувати гострих дискусій щодо суб'єктної та об'єктної парадигм у поясненні природи людської психіки, а отже, щоб не спричинювати власне “психологічної” кризи у вітчизняній психології. У що ж виллється нам ця криза і які перспективи чекають нашу психологію в недалекому майбутньому?

Позитивний прогноз, а отже, розвиток, а не занепад вітчизняної психологічної науки очікується в тому разі, якщо вона й надалі нарощуватиме статус суб'єкта пізнання, відстоюватиме своє право на визначення актуальності проблем, що потребують дослідження, і цінності отриманих результатів, матиме власну думку про шляхи свого дальшого розвитку. Якщо вона не схилитиметься під тиском “об'єктивних обставин”, не погодиться знову діяти за вказівкою “компетентних органів”, тобто уникатиме й долатиме все те, що провокує або породжує об'єктний спосіб її буття. Проте, як відомо, стовпового шляху до істини не існує. “Істина народжується в суперечці”, у процесі з'ясування різних, зокрема й протилежних, поглядів на сутність суцього. Кожна справді наукова позиція не може відкидатися на підставі лише того, що вона не збігається з нашою думкою. “Тепер ми бачимо, – пише Х.Ортега-і-Гасет, – що незбіжність світів двох суб'єктів не означає хибності одного з них. Навпаки, саме тому, що кожен із них

бачить реальність, а не фікцію, одне бачення має різнитися від іншого. Ця незбіжність – не суперечність, а доповнення” [3]. Тому слід із розумінням сприймати застереження щодо помітного падіння впливу наукових шкіл і зростання індивідуалізації психологічних досліджень. І саме тому, відстоюючи актуальність і перспективність суб’єктної парадигми для вітчизняної психології, необхідно розуміти: мета – не в тому, щоб знову всіх привести до одного теоретико-методологічного знаменника, і не в тому, щоб тих, хто мислить інакше, піддати нищівній критиці, а в тому, щоб спільними зусиллями, у конструктивній науковій дискусії без переходу на особистості віднайти ресурс для наступного кроку в теорії і методології наукового пізнання сутності душевно-духовного буття людини.

Проте продуктивна дискусія щодо теоретико-методологічних засад сучасної вітчизняної психології може відбутися лише за умови, що кожний із її учасників визначиться, у якій парадигмі він працює. Зокрема так, як свого часу визначився Г.Щедровицький, стверджуючи, що “у сфері психології нема того “об’єкта”, з яким завжди мала справу наука”. “Коли В.Рубцов, – продовжує він, – проводить свої дослідження в школі, то в нього немає того зовнішнього об’єкта, який кимось створено і який Рубцов лише описує. Тому що Рубцов сам створює об’єкт своєї діяльності” [11]. Тобто завдання психолога вбачається в тому, щоб творити новий світ і вивчати не зовнішній об’єкт, а досвід своєї творчої наукової діяльності, свій авторський, суб’єктний продукт.

Перспективи розвитку вітчизняної психології значною мірою залежать від того, наскільки швидко й продуктивно вона оволодіє здобутками світової психології і ввійде в міжнародне психологічне товариство не тільки як запозичувальник і користувач, а як рівний автор-суб’єкт оригінальних фундаментальних і прикладних розробок, нових технологій, що матимуть широкий попит у світі. При цьому варто зважити на застереження щодо необхідності постійної боротьби психології за свою сферу діяльності, за право на буття. “Якщо ж психологи будуть зволікати, – пророкував Г.Щедровицький, – їх однозначно витіснять у якісь периферійні, маргінальні сфери, де вони й повинні будуть чимось займатися...” [11].

Вітчизняна психологія справді дістане новий поштовх для свого розвитку, якщо не тільки якісно виконуватиме замовлення держави, уряду, але як суб’єкт пізнавальної діяльності виявлятиме власну ініціативу, зокрема візьме активну участь у розробці і впровадженні моделі громадянського суспільства, у реформуванні інститутів внутрішньої і зовнішньої політики, реорганізації й оновленні різних сфер людської діяльності (виробництва, науки, освіти тощо), у підготовці законопро-

ектів та експертизі рішень, від яких залежить життєве самопочуття кожного громадянина, кожної конкретної людини.

Проте, щоб бути справжнім суб'єктом пізнання і “безпосередньою продуктивною силою суспільства”, вітчизняна психологія сьогодні повинна розібратися в собі самій, здійснити рефлексію свого предмета і методу, врахувавши минуле і теперішнє, визначитися щодо логіки свого подальшого розвитку. І, звичайно, згуртуватися навколо тих цінностей, які є для неї безсумнівними. А це насамперед можливість бути “вільною від” зовнішніх детермінацій і спроможність якомога продуктивніше й масштабніше актуалізувати цю можливість у вчинку пізнання і перетворення світу за законами Істини.

Література

1. *Татенко В.А.* Предмет і метод психологічної науки у суб'єктному вимірі // *Ars vetus – Ars nova*: М.М.Бахтін. – К.: Гнозис, 1999. – С. 104–116.
2. *Тиллих П.* Систематическое богословие (тт. I, II; чч. I, II и III). – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 182–190.
3. *Ортега-і-Гасет.* Вибрані твори / Перекл. з іспанської В.Бурггардта, В.Сахна, О.Товстенко. – К.: Основи, 1994. – С. 213.
4. *Татенко В.А.* Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Просвіта, 1996.
5. *Абульханова-Славская К.А.* Психологические и жизненные потери (к проблемам экологии человека) // *Психология личности в условиях социальных изменений.* – М.: Ин-т психол. РАН, 1993. – С. 7.
6. *Ильенков Э.В.* Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – С.431.
7. *Кудрявцев В.Т.* Идея субъекта – основание единства отечественного психологического знания? / *Вопр. психол.* – 1999. – № 1. – С. 123–125.
8. *Абдуллина И.М.* К публикации статьи Карла Фридриха фон Вайцзеккера “Кто является субъектом в физике?” // *Вестн. Моск. ун-та.* – 1996. – № 2. – С.19 – 23. – Сер. 7.
9. *Лакан Ж.* Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. Пер. с фр.: – М.: Рус. феноменом. общ-во, Логос, 1997.
10. *Томе Х., Кэхеле Х.* Современный психоанализ: У2 т.: Пер. с англ; Общ. ред. А.В.Казанской. – М.: Прогресс – Литера, Ятемен, 1996. – Т.1. Теория.
11. *Щедровицький Г.* Методологічна організація сфери психології // *Психологія і суспільство.* – 2000. – № 2. – С. 6 –24.

Дата подання статті: 10.01.2001 р.

Анотації

Віталій ТАТЕНКО. Перспективи розвитку вітчизняної психології: іспит на суб'єктність

Кризові стани та напружені моменти на шляху теоретико-методологічного самовизначення сучасної вітчизняної психології є наслідком загострених суперечностей між психологами в тлумаченні сутнісної специфіки буття людини у світі. За можливості різних поглядів і дефініцій особливо актуальними й перспективними сьогодні є дослідження сутності психічного життя людини з позицій суб'єктного підходу.

Кризисные ситуации и напряженные моменты на пути теоретико-методологического самоопределения современной отечественной психологии являются следствием заострившихся противоречий между психологами в истолковании сущностной специфики бытия человека в мире. При возможности различных взглядов и дефиниций особенно актуальны и перспективны сегодня исследования сущности психической жизни человека с позиций субъектного подхода.

The crisis situations and strained features on the theoretical and methodological self-determination way of the contemporary psychology of our country are caused by the aggravated contradictions among the psychologists. These contradictions are manifested in the interpretations of the essential specific of a human being in the world. Although different views and definitions are possible, the investigation of the human mental life essence from the subject approach positions is particularly urgent and has good prospects.

Олена ДОНЧЕНКО. Соціально-політичне конструювання майбутнього

Трансперсональний конструкт включає низку взаємозалежних елементів: 1) психосоціальний феномен “поля”, для якого насичуючим матеріалом є “інтерсуб'єктні стосунки”; 2) центроверсію (соцістальна психіка, архетипна підкладка соціуму, трансцендентна метадуховність) і тип інформаційного метаболізму як компоненти ставленнєвого конструкту. Сукупно вони створюють можливості повернення соціального суб'єкта до самого себе, а відтак і до нормального життя.

Трансперсональный конструкт включает ряд взаимозависимых элементов: 1) психосоциальный феномен “поля”, для которого насы-